

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2012

Ekonomía podľa Bernarda Mandevilla

Úvod

Lajtmotívom napísania tejto eseje bolo zrozumiteľne a priamočiaro poukázať na etiku v správaní sa jednotlivca a neresti ľudstva podľa Bernarda Mandevilla a jeho kritikov, predstaviteľov klasickej školy ekonómie.

Ak vyslovíme slovo morálka či etika, asi každý z nás si predstaví niečo iné. Najčastejšie sa však asi odvolávame na vieru či náboženstvo ako hlavného nositeľa morálky v spoločnosti, ktorej negatívnym vymedzením sú Božie zákony. Ich posolstvo v sebe nosí hádam každý z nás, a to bez ohľadu na to či chodiť do kostola. Väčšinu z nich nám už v rannom detstve vštepovala rodina. V prapodstate všetci ľudia na tejto zemi sme si podobní, pretože náboženstvá, ktoré vyznávame majú rovnaké posolstvo. Líšia sa iba ak tak vo forme ich interpretácie. Na forme ale záleží.

K odlišnej interpretácii svätých kníh¹ došlo či už z vypočítavosti alebo racionálnej pohnútky nás ľudí. Každý z nás si môže odôvodniť svoju vlastnú pravdu. Tak, aby sa mu to hodilo v danej situácii. Tu však morálka dosahuje svoje mantinely, pretože prestáva plniť svoju základnú funkciu, t.j. utužovať spoločnosť. Účel svätých prostriedkov. V mladých demokratických systémoch post-socialistických krajín ruka v ruke so zanedbávaním morálky si ľudia začínajú vysvetľovať slobodu po svojom. Neraz som sa stretol so životným mottom, že každý nech si je sám sebe pánom, ak na to má! Nie je to však také jednoduché. V turbulentných časoch neistôt, práve keď to najviac potrebujete, je morálka a zodpovedné konanie jednotlivcov ako filter nečistôt. Ak absentuje, ide to s nami dolu vodou.

Etika v správaní sa človeka

Otcovia klasickej liberálnej školy ekonómie si vysvetľovali ekonomické javy rôznym spôsobom, no v otázke etiky sa v podstate až podozrivo zhodovali. Chápali totižto ekonómiu ako vednú disciplínu idúcu ruka v ruke s etikou, pričom maximalizácia zisku či materiálny blahobyt národov bol až sekundárny činiteľ zdravých medziľudských vzťahov. Adam Smith, Thomas Robert Malthus, John Stuart Mill či John Lock pôsobili svojho času predovšetkým ako morálni učelia.

Títo veľkí myslitelia majú v súčasnosti množstvo prívržencov, ktorí sa snažia oživiť interdisciplinárne chápanie ekonómie a etiky a prispiet' tak k všeobecnej rovnováhe ekonomického systému. Výborne to vystihol Amartya Sen, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu, ktorý vo svojej knihe² argumentuje, že moderné štúdie etiky a tvorba ekonomického blahobytu sa navzájom dopĺňajú. Vzniká nová oblasť ekonómie, tzv. behaviorálna ekonómia, ktorá podrobnejšie študuje ekonomické správanie sa jednotlivca vzhľadom na jeho morálne pohnútky.

Z iného uhľa pohľadu si behaviorálnu ekonómiu vysvetľuje Steven David Levitt vo svojej kontroverznej, ale vysoko cenenej knihe³, v ktorej polemizuje takýmto spôsobom: „Je v poriadku teoretizovať o určitej téme, rozprávať sa o svojich názoroch, tak ako to ľudia zvyknú robiť. Keď však morálne postuláty nahradíme poctivým zhodnocovaním údajov a čísel, tak sa prepracujeme k novým a prekvapujúcim poznatkom.“ Profesor Levitt je introvert ponorený do svojho vlastného sveta ekonómie. Obdobne aj vníma svet okolo seba.

¹ Biblia, Korán, Tóra

² On Ethics and Economics

³ Freakonomics, The Hidden Side of Everything, str. 24

A i keď sa nám to môže zdať paradoxné, profesor Levitt ortodoxnou matematikou pohrda, uberá sa úplne iným smerom. Pohybuje sa niekde na pomedzí zdanlivo nezáživnej štatistiky a dômyselne ju využíva ako nástroj behaviorálnej ekonómie. Paralelne vysvetľuje závažné celospoločenské problémy na jednoduchých príkladoch, pričom si kladie otázky etiky a rodičovstva. Jeho dielo určite stojí za zmienku.

Na morálku má však svoj vlastný vyhranený názor, ktorý je síce pravdivý, no neucelený. Predstavitelia klasickej školy ekonómie oproti tomu rozpracovali postavenie etiky v ekonómii oveľa detailnejšie. Na strane druhej sa však nevenujú tak závažným skutočnostiam ako profesor Levitt. Docieľiť to, aby ľudia vnášali do ekonómie viacej morálnych ústupkov a brať ich v úvahu pri svojich každodenných rozhodnutiach, nie je vôbec jednoduché. Profesor Levitt tvrdí: „Morálka predstavuje svet tak, ako by mal podľa predstáv ľudí fungovať, zatiaľ čo ekonómia popisuje jeho fungovanie v skutočnosti. Ekonómia je vedou založenou predovšetkým na meraniach. Skladá sa z extrémne silných a pružných nástrojov, pomocou ktorých sa dá vyhodnotiť spleť informácií za účelom určenia vplyvu ktoréhokoľvek individuálneho faktora.“

I keď je obdivuhodné ako tento kontroverzný profesor ekonómie dokáže interpretovať kauzalitu štatistických údajov a prepojiť príčinu s následkom naprieč desaťročiam, nepatrí k typickým pokračovateľom klasickej školy. I keď sa to v istých okamihoch môže zdať. „Už jedno storočie po učení klasických morálnych učiteľov dochádza k posunu v myslení a z ekonómie sa stáva aplikačná metóda matematiky plná grafov, rovníc, tabuliek, kde pre etiku nie je miesto.“⁴ Kam sa to len uberá naša súčasná spoločnosť?

Za odpoveďami na otázky, ktoré si začíname klásť hlavne v období krízy, musíme načrieť hlbšie do minulosti. Niekedy na začiatku 18.storočia uzrela svetla nová kompilačná teória. Bolo to v čase ešte pred hlavným prúdom klasickej teórie⁵. Chápanie ekonómie sa v tom čase trivializovalo. Kontroverzný predstaviteľ doby sa obmedzuje na chápanie ekonómie ako neviditeľnej ruky trhu, tak ako ju v čistej podobe môžeme sledovať i dnes, akurát bez tej zvláštnej zmesi byrokracie, korporatizmu, globalizácie a matematiky. Filozofia ekonomického básnika Bernarda Mandevilla bola nanajvýš zjednodušená, no zato rozoberala neresti ľudstva do hĺbky a básnickým črevom, za čo si neskôr vyslúžil kritiku od Adama Smitha. I keď obaja polemizovali o bohatstve národov a neviditeľnej ruke trhu rovnako, každý bol vo svojom skúmaní jedinečný.

Ak sa na začiatku 18.storočia hovorilo o etickom rozmere ekonómie, tak určite nie v pozitívnom slova zmysle. Básnik Mandeville v tom čase výlučne hovorí o neviditeľnej ruke trhu, ktorá automaticky nastolí rovnováhu a neresti jednotlivcov premení na cnosť národa. Sebecké počínanie človeka egoistu sa tak automaticky premietnu do blahobytu národa a vyššej produktivity. Tomáš Sedláček má na to vlastný názor: „Teória neviditeľnej ruky trhu, dnes mylne prisudzovaná Adamovi Smithovi, zanechala v morálke ekonómie hlbokú ryhu. Na súkromnej etike nezáleží, čokoľvek sa deje, či morálne alebo amorálne, prispieva k obecnému blahu.“⁶ Pôvodná predstava o etickej ekonómii, na ktorú sa poukazuje už v Starom zákone, bola tak postavená naruby a započal sa tak negatívny precedens pre nové generácie ekonómov, ktoré prichádzajú neskôr.

⁴ Tomáš Sedláček, *Ekonómie dobra i zla, po stopách ľudského tážaní od Gilgameše po finančnú krízu*, str. 157

⁵ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776

⁶ Tomáš Sedláček, *Ekonómie dobra i zla, po stopách ľudského tážaní od Gilgameše po finančnú krízu*, str. 153

Nevynímajúc súčasnosť. I keď v období turbulentných zmien a prehlbujúcej sa globalizácie voláme po opätovnom nastolení rovnováhy! O skutočnej morálke v správaní sa jednotlivcov a vplyve na ich ekonomické rozhodovanie možno hovoriť len ťažko. Slovensko v tomto kopíruje západný trend. Výnimkou nie je ani otázka etiky. Je až nezvyčajné, ako dlho trvá, kým sa city a morálka opäť prebudia k životu. No zároveň zvláštne, že to robia nadnárodné korporácie so svojimi balíčkami zodpovedného podnikania, ktorými chcú nalákať ďalších zamestnancov či zákazníkov na nový produkt.

Netreba však podliehať skepse. Signály nasvedčujú, že veci sa hýbu správnym smerom. Princípy zodpovedného podnikania, poukazujúce na udržateľné podnikanie v prospech zamestnancov, zákazníkov, komunit či životného prostredia, sú na Slovensku už celkom obľúbené. Do systému sa postupne etablujú pod gesciou tretieho sektora⁷, ktorý má záľusk vecí pohnúť ďalej, a to otázky etiky a podnikania nevynímajúc. Obdobne to je aj s monitoringom samosprávnych celkov Good governance, na ktorý obdobne dohliada neziskový sektor⁸. Či však ide o skutočný posun k lepšiemu, sa dozvieme až neskôr. Momentálne nie sme stále pripravení na aktívnu participáciu občanov na riadení, vytváranie partnerstiev či spolupráce. I keď neziskový sektor má za úlohu stáť na strane občanov tam, kde štát zlyháva, tento proces prebieha pomaly a prirodzene. Nie je sa kde náhliť.

Egoizmus Bernarda Mandevilla je v myšliach každej ľudskej duše. U niekoho viac, u iného menej. Toto zlo sa podľa neho nikdy nepodarí vykoreniť z tohto sveta! No autor nám predstavil iba vlastnú predstavu príliš komplexnej reality, aby ju sám dokázal pochopiť. O poctivých lotroch, ktorých neresti prinášajú ekonomike šťastie celému národu, svojrázny filozof hovorí s bážňou a presvedčením. Svoje celoživotné dielo a kontroverzné chápanie neviditeľnej ruky trhu ako jediného možného a žiaduceho nástroja ekonomického blahobytu, je metaforicky opísané v diele⁹ z roku 1714 veľmi dobre. Kritika Adama Smitha o niekoľko desaťročí nato si nenechá čakať. Na margo toho vydáva svoju prvotinu¹⁰ popisujúcu morálne pohľadky ako neoddeliteľnú súčasť trhu. Svojím povestným „Laissez faire“ vyzdvihuje úlohu trhu a etického správania sa jednotlivca v ekonomickom systéme.

Bernard Mandeville kontruje. Pod rúškom zdanlivo mierumilovnej spoločnosti vždy prekvitá a bude prekvitať zločin a trest. To je prirodzený kolobeh udalostí, s ktorými sa treba jednoducho zmieriť. Veď nie je remesla bez podvodníkov, ani úradu bez úplatkov či korupcie. Nato dodáva: „Každá časť celku trpí nerestou, no celok ako taký prekvitá šťastím.“ Ako je to možné? Ako vďačný príklad mu poslúžil včelí úl. Personifikuje. Niektoré sú pyšné, iné poctivé a pracovité, ďalšie závidia a niektoré túžia po moci. Vďaka širokej škále individuálnych cností a nerestí môže pracovať celý úl ako jeden harmonický celok. No čo zaiste uniklo autorovi, je spoločenská rovina prežívania včelstiev, kde jednotlivé včielky chránia svoju kráľovnú ako oko v hlave hlavne v čase neistôt. Poňatie reality Bernarda Mandevilla je zjednodušené a skresľujúce, čo môže byť aj dôsledkom doby, v ktorej žil. Ľudstvo robí stále tie isté chyby. A to možno rovno dokázať i dnes..

⁷ Napr. Nadácia Pontis

⁸ Napr. Transparency International

⁹ Bernard de Mandeville, The Fable of the Bees; Private vices, public benefits

¹⁰ Adam Smith, The Theory of Moral Sentiments

Záver

„Ak vyhynie posledná včielka na tejto planéte, ľudstvu zostáva len 4 roky života“, trefne poznamenal nemecký fyzik a bádateľ Albert Einstein. Od roku 1989, kedy sa rozpadá posledná veľká ríša na území bývalého Československa, sa počet včelstiev na kilometer štvorcový rapídne znižuje o jednu tretinu. To je podľa článku¹¹ od Evy Pichnerovej na hranici rentabilnej opel'ovacej schopnosti! Navyše nízka potravinová sebestačnosť Slovenska ničí domáci trh a podporuje globalizáciu v procese dozrievania.

História sa opakuje v intervaloch. Súčasný ekonomický systém je v mnohom ako vystrihnutý zo života Ameriky na sklonku 18.-19.storočia, kedy hrozivo narastal trend počtu obyvateľov v dôsledku prísťahovaleckej vlny z Európy. To je v súčasnosti síce globálnym problémom, no jeho skutkovú podstatu výstižne dokresľuje vo svojom diele¹² Thomas Malthus v rokoch 1798-1826. „Podľa jeho názoru je rast populácie výrazne vyšší ako schopnosť produkovať prostriedky obživy pre ľudí. Ak je rast populácie nekontrolovaný, populácia rastie geometrickým radom, zatiaľ čo množstvo prostriedkov aritmetickým radom.“¹³

Nie je zámerom tejto eseje predostrieť jednoznačné závery a riešenia spoločenských problémov ako to bravúrne zvládol pán Levitt v diele Freakonomics. Rast počtu obyvateľstva je predsa nekontrolovateľný jav, samo-regulovateľný a úplne závislý od prirodzených zákonitostí (napr. živelné pohromy, vojny, atď). V takýchto prípadoch riešenia nie je potrebné prinášať. Skôr by sme sa mali zamyslieť nad zodpovednosťou a morálnym konaním nás všetkých, a to nielen voči spoločnosti, ale aj prírodným zdrojom. Ich spotreba je rovnako nekontrolovateľná a živelná ako rast počtu obyvateľov. A neviditeľná ruka trhu tu funguje až podozrivo dobre, čo je len v súlade s mandevillovskou teóriou neetického správania. Paradoxne, oveľa komplikovanejšie je stáť na strane dobra a zdroje recyklovať. Trh by sa nárazovo nedokázal vysporiadať s tým, že je odrazu efektívnejší, ekonomika udržateľnejšia a u ľudí už nevzniká tá potreba vo veľkom nakupovať. Preto treba postupovať pekne pomaly, aby si trh zvykol.

Troška etiky do správania sa každého z nás, tak ako to interpretovali klasici, nám nezaškodí. Zveľaďovanie toho, čo tu bolo prítomné už dávno pred tým, je našou zodpovednosťou a občianskou povinnosťou. A to bez ohľadu na zisk. Štát nemôže za všetko, i keď participuje na stave spoločnosti. Závisí hodne od individuálneho prístupu každého z nás. Inšpirovať sa v prírode v tomto pretechnizovanom svete zaiste padne na úrodnú pôdu. Mimochodom existuje prognóza, že jej cena bude permanentne rásť. A pritom človeku stačí tak málo. Upraví sa síce trochu ekonomický rast, ale trhy budú po ozdravení jasať, stanú sa transparentnejšími, flexibilnejšími a ľudia sebestačnejšími a slobodnejšími. Aká predstava? Akoby vystrihnuté z dávnej minulosti. Ale presne taká budúcnosť nás čaká!

Ako to povedal jeden básnik: „Skúmajte teda podmienky bohatstva národa. Prvým zo žiaducich požehnaní pre akúkoľvek spoločnosť je úrodná pôda, vlúdne podnebie, umiernená vláda a dostatok pôdy na hlavu. Tieto dary vytvoria kludných, mierumilovných, láskyplných, poctivých a čestných ľudí. V takomto stave môžu žiť vo vzájomnej harmónii, nebudú škodiť sebe ani nikomu navôkol.“¹⁴ Budú však vskutku takýto ľudia šťastnými? Podľa Bernarda

¹¹ www.vcelarime.sk, Aby nám včely neuleteli

¹² Thomas Robert Malthus, An Essay on the Principle of Population

¹³ Ján Lisý a kolektív, Stručný prehľad dejín ekonomických teórií, Iura Edition, 2012, str. 18

¹⁴ Bernard de Mandeville, The Fable of the Bees; Private vices, public benefits

Mandevilla nebudú, pretože nebudú poznať umenie ani vedu. Ľudia budú materiálne chudobní, hlúpi a úplne odrezaní od vymožeností života. V takomto apatickom svete plnom prostých vecí sa síce človek nemusí obávať žiadnej neresti, rovnako sa nedočká ani žiadnej cnosti. Podľa mňa to však bude úplne inak. Je to predovšetkým o interpretácii.